

Република Србија
Министарство културе и информисања

ИЗЛОЖБА ЈЕ РЕАЛИЗОВАНА ПОД ПОКРОВИТЕЉСТВОМ
МИНИСТАРСТВА КУЛТУРЕ И ИНФОРМИСАЊА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Република Србија
Министарство културе и информисања

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ
РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Государственный
музейно-выставочный
центр РОСИЗО

Историјски музеј Србије

ПОГЛЕДАЈ РАТУ У ОЧИ

Русија у Првом светском рату
у филмским хроникама, фотографијама и документима

Београд 8. април – 15. мај 2015. године

„Русија ни под којим условима неће остати равнодушна према судбини Србије“

О изложби

„ПОГЛЕДАЈ РАТУ У ОЧИ.

Русија у Првом светском рату
у филмским хроникама, фотографијама и документима“
у Историјском музеју Србије (Београд, април 2015. год.)

«Не једном у својој историји Србија – мала словенска земља, осетила је велику, јунаштом и чојством овећану руску помоћ... Србија је прекривена заједничким хумкама, костурницама и гробљима као сведочанствима о страшном изгинућу руског војника на српској земљи. А земља натољена заједничким знојем увелико је заједничка земља, земља натољена заједничком крвљу бранилаца, светиња је за њихове наследнике.»

Из говора председника Републике Србије Томислава Николића
који је одржан за време посетеруског председника Владимира Путина.
16. септембар 2014. год.

Први август 1914. године представљао је почетак једне од највећих трагедија у историји света. Тог дана је човечанство, које је већ прошло кроз стотине, ако не и хиљаде ратова и ратних сукоба, гурнуто у до тада невиђену катастрофу планетарних размера, која је увукла у своју орбиту 87% становништва Земље и која је завршена четири године касније војним, политичким и економским променама за које су раније били потребни векови. Ову катастрофу представљао је Први светски рат.

Изложба која је организована у априлу 2015. године у Београду, а која је пре тога с великим успехом у току јесени 2014. године одржана у Москви „Погледај рату у очи“, посвећена је стогодишњем јубилеју овог епохалног догађаја. По замисли њених организатора она није позвана само да историјски основано и на бази поузданих докумената исприча нешто о Великом рату, његовим узроцима, главним догађајима и последицама, већ и да ода дужно поштовање милионима руских и српских војника који су погинули на његовим фронтима и који су се у овој бици борили раме уз раме.

Без обзира на поднаслов „Русија у Првом светском рату“ организатори изложбе нису могли да не посвете пажњу Србији, која је историјски, духовно, културно, а у то време и династички била повезана с Русијом. Краљевском Дому Карађорђевића и његовим везама с Домом Романова посвећен је посебан део изложбе у који су укључене јединствене фотографије представника обе династије, оригинална писма и дневнички записи. Мултимедијски тематски чланци говоре о материјалној, хуманитарној и добротворној помоћи коју је Србија примила од Русије, као и о деловању руске и српске војске на Балкану.

Кнежеви царске крви Игор, Јован, Олег Константинович.
Септембар 1914. (ГА РФ)

Кнез Јован Константинович и кнегиња Јелена Петровна. 1914.
(ГА РФ)

Цар Николај II разговара са рањенима у болници. Ровно. Септембар 1914.
(ГА РФ)

Већ у првој фази рата у борбама на страни Србије ратовало је 3.500 руских добровољаца. У августу 1914. године, односно, практично у првим данима после објављивања рата у Београд је допутовала руска минерска команда, која је у октобру 1914. године потопила аустријски монитор – оклопну топовњачу „Темеш“ – главни брод аустријске Дунавске флоте. У септембру 1914. године руски Главни штаб врховног главнокомандајућег донео је одлуку да се за одбрану Београда пошаљу две батерије приобалних 150-мм топова с посадом, који су постављени на Калемегданској тврђави на стратешкој позицији која је контролисала ушће Саве у Дунав, и у граду су остали до јесени 1915. године. У августу 1914. године у Русији је ради пружања војне помоћи Србији на Дунаву основана „Експедиција специјалне намене“ на челу с капетаном 1. класе М.М.Весјолкиним. У састав експедиције ушли су: одред борбених и транспортних бродова, одред

за постављање баража, одред заштите „Гвоздене капије“, инжењерски одред и различите борбене јединице. После Колубарске битке (децембар 1914. год.) из Русије је Србији испоручена ратна опрема у вредности од 15 милиона рубаља. Руска помоћ Србији није престала ни у тешким данима летње-јесење офанзиве 1915. године. Русија је испоручивала муницију, барут и гранате, што је битно појачало одбрамбену способност Србије. Осим тога, Русија је за време рата дала Србији кредите у износу од преко 100 милиона рубаља у злату. За време посете српског премијера Н.Пашића Русији 1916. године Србији су неповратно предата значајна средства која су прикупиле различите друштвене организације. Тако је Петроградски градски комитет за помоћ Србији издвојио 70 хиљада рубаља, Московска градска дума – 100 хиљада рубаља, Московски словенски комитет и Московска земска управа – 50 хиљада рубаља, кијевске и одеске

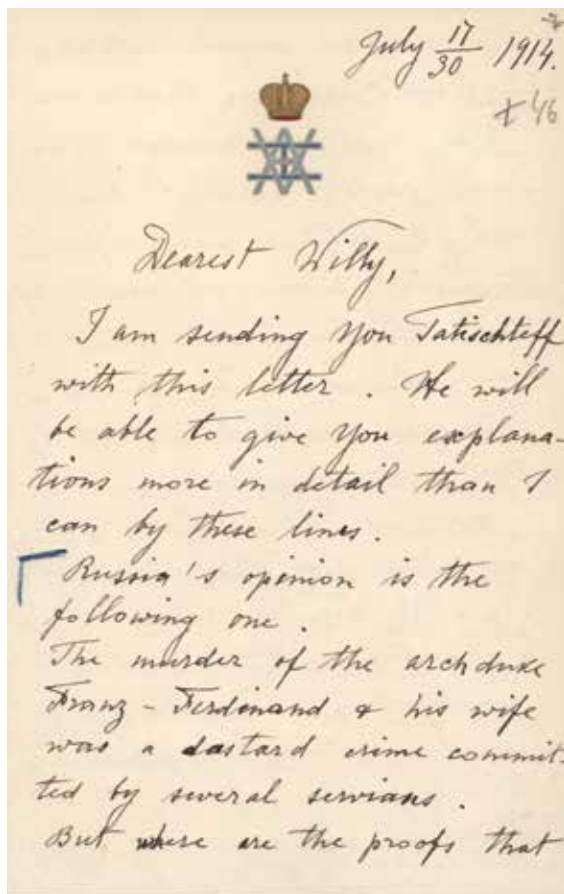
Цар Николај II и царевић Алексеј. Поздрав команде 1. Српске добровољачке дивизије. Одеса. 10. мај 1916.
(ГА РФ)

Последња граната. Обрачун на позицији. Повлачење из Галиције. 1915.
(ГА РФ)

градске власти – 55 хиљада рубаља.

У експозицији су, по замисли аутора изложбе, посебно занимљиви оригинали архивских докумената који откривају праве узроке почетка Првог светског рата и увлачења Србије у њега. Тему наставља документарни филм, који је направљен на основу јединствених кадрова хронике. Он говори о догађајима у Сарајеву који су претходили рату и посетиоцима изложбе пружа могућност не само да схвате њихове узроке и последице, већ и да хронолошки прецизно прате ток њиховог развоја. Русија, која није желела рат, није дозвољавала чак ни варијанту окупације православне Србије.

Преписка између Николаја II и Вилхелма II уочи рата, која је представљена на изложби, сведочи о искреној жељи Русије да спречи напад на Србију. У одговор на демарш који се предузимао према Србији Николај II је 27. јула 1914. године послао телеграм принцу Александру Карађорђевићу: „Док год остаје макар и слаба нада да се може избећи крвопролиће, сви моји напори ће бити усмерени на то. Ако претрпимо неуспех у остваривању овог циља, без обзира на нашу искрену жељу да сачувамо мир, Ваше Краљевско Височанство може бити уверено у то да Русија ни под којим околностима неће остати равнодушна према судбини Србије.“¹

Писмо цара Николаја II кајзеру Вилхелму II. 17/30. јула 1914.
(ГА РФ)

Драги Вили,
Шаљем ти с овим писмом Тамишчева. Он ће моћи да ти да детаљнија објашњења него што ја то могу да учиним овим писмом. Мишљење Русије је следеће: убиство надвојводе Франца Фердинанда и његове жене је гнусан злочин који су направили српски појединци. Али где је доказ да је српска влада учествовала у овом злочину? Авај, ми знамо по многим чињеницама да често не можемо имати поверења у резултате истраге и закључке трибунала, нарочито ако се у процес умешају политички разлози (Фридјунгов и Прохаскин процес пре 2-3 године). Уместо да докажује Европи или да јој да прилику да се увери, тако што ће дати другим земљама времена да се упознају са комплетним истражним материјалом, Аустрија је дала Србији 48-часовни рок и затим јој објавила рат. Цела Русија и многи изван ње сматрају да је одговор Србије очекивани: немогуће је очекивати да независна држава настави да се потчињава захтевима друге владе. Казнене експедиције се предузимају само у својој властитој држави или у колонијама. Зато је овај рат изазвао дубоко негодовање у мојој земљи и биће овде тешко смирити борбено расположење. Што дуже Аустрија буде настављала са својим агресивним дејствима, тим ће положај бити озбиљнији. Обраћам се теби, њеном савезнику, као према посреднику у очувању мира. Ники

¹ Телеграм повереника послова Русије у Србији В.Н.Штрантмана министру иностраних послова С.Д.Сазонову од 11/24. јула 1914. год., у којем наводи текст телеграма српског принца-регента Александра Николаја II с молбом за помоћ повodom добијања ноте од аустроугарске владе због сарајевског атентата. Забелешка Николаја II на документу. „Врло скроман и достојан телеграм. Шта да му одговорим?“ (АВПРИ, ф. Канцеларија, оп. 470, 1914 г., д. 106, л. 80-81.) На крају је уследио телеграм министра иностраних послова С.Д.Сазонову поверенику послова Русије у Србији В.Н.Штрантману од 14/27. јула 1914. год. у којем наводи текст узвратног телеграма цара Николаја II српском принцу-регенту Александру о спремности Русије да пружи помоћ Србији (АВПРИ, ф. Секретный архив, оп. 467, д. 702, л. 9-9 об.)

Цар Николај II и престолонаследник код преграда од бодљикаве жице. 1915.
(ГА РФ)

Изложба се композиционо састоји од четири главна дела: „Мир“, „Рат“, „Главни штаб“ и „Фронт“, од којих је сваки богато опремљен јединственим документима и фотографијама, који пружају реалну историјску слику, онакву каква је била уочи и у току Првог светског рата. Притом мултимедијски тематски чланци који се користе у комбинацији с достављеним архивским материјалима, омогућавају детаљније упознавање с догађајима који су се дешавали и стицање исцрпније представе о њима. Посебан „ефекат присуства“ и осећај уроњености у историјску епоху и њену атмосферу стварају филмови-хронике и аутентична музика из доба рата која се чује у салама.

Контекст изложбе се логично гради и историјски је утемељен: од доконог живота мирне Европе и Русије уочи рата – ка откривању узрока његовог почетка, реакције руског друштва на дешавања, хронике вођења борбених дејстава на различитим фронтovima и улоге у њима Главног штаба врховног главног команданта, пораста револуционарних расположења, неуспеха на фронту, одрицању цара од престола, и напокон, ка потписивању сепаратног

мировног споразума у Брест-Литовску и свођења страховитих резултата ове светске катастрофе. Око 10 милиона људи је било убијено, преко 20 милиона – рањено и осакаћено, 5 милиона људи је умрло од глади и болести. Притом је највеће губитке у рату претрпела управо Русија (у апсолутним цифрама) и Србија (у процентуалном односу према укупном броју становника). Милиони упропаштених живота, на десетине милиона нерођене деце, крах четири царства, промена геополитичког распореда снага, која је одредила многе најважније светске догађаје у XX веку, напокон, еколошка штета за чије санирање су многим земљама биле потребне деценије.

Јединствени историјски документи, фотографије, филмска хроника и мултимедијални тематски чланци који су коришћени у експозицији, омогућавају посетиоцима изложбе не само да уроне у атмосферу епохе, већ и да својим очима виде многе догађаје везане за Први светски рат. Подједнако важан задатак представљало је хронолошко праћење рата и схватање правих узрока и позадине многих догађаја из 1914-18. године, захваљујући непристрасном

приказивању чињеница, а који се, нажалост, у западној историографији често неправилно тумаче или се намерно изврћу. У контексту савремених светских догађаја истинита прича о донедавно „заборављеном“ или „скоро заборављеном“ рату, представља упечатљиво подсећање на то какву опасност по свет може представљати слична катастрофа.

Руски организатори изложбе – РОСИЗО Министарства културе РФ и Државни архив Руске Федерације – захваљују се Министарству културе Републике Србије и Историјском музеју Србије на великој помоћи у организацији изложбе, као

и поштованим колегама – Архиву Југославије, Југословенској кинотеци, Војном музеју Србије, Војном архиву Србије, Кући-галерији краља Петра I Карађорђевића на Опленцу – за достављене копије јединствених докумената, фотографија и хроника. Посебно се захваљујемо онима које су обавиле велики рад на превођењу свих текстова на српски језик – Марини Тодић, Татјани Стојановић, Ранки Рађеновић, Ани Радун, Марини Обижајевој, Татјани Оглоблиној и Милицы Ратковић.

Олга Барковец,
Научни координатор изложбе

Бојно поље на реци Ѓњилаја Липа. Август 1916.
(ГА РФ)

ПОГЛЕДАЈ РАТУ У ОЧИ

Русија у Првом светском рату у филмским хроникама, фотографијама и документима

Тачно 100 година од уласка Русије у Први светски рат навршило се 1. августа. Рат, у који је било увучено две трећине држава које су тада постојале и који је завршен распадом четири царства (Руског, Немачког, Аустроугарског и Турског) и потпуном променом слике тадашњег света. Рат који није означио календарски, већ стварни почетак XX века.

Аутори изложбе су тежили да:

- прикажу историју Првог светског рата као историјску драму библијских размера с њеним правим јунацима и антијунацима, с подвизима и издајом, с трагедијом милиона људи и с безбројним разарањима и страдањима која је донео човечанству;

- укажу дужно сећање на храброст и јунаштво милиона наших суграђана који су погинули и који су били осакаћени у годинама Првог светског рата, рата за који се испоставило да је у Русији „забо-рављени рат“;

- учине видљивим напоре које је Русија уложила у борбу са противником с којим се сукобила;

- прикажу рат с „фотографском прецизношћу“. Ове речи најтачније одражавају тежњу аутора изложбе. Први светски рат је постао први рат у историји човечанства, чији је видљиви лик био у потпуној мери забележен у филмској хроници и на фотографијама које су снимљене с обе стране фронта. Филмска хроника и фотографије су сад, 100 година касније, убеђени смо један од главних извора који омогућава човеку XXI века да својим очима замисли практично све стране рата, да дословце „погледа рату у очи“;

- омогуће сваком посетиоцу изложбе да уз помоћ мултимедијалних технологија урони у епоху рата, да боље схвати и осети људе из тог времена;

- излагањем оригиналних докумената, фотографија и уметничких слика, репродуковањем песама и маршева из Првог светског рата у аутентичном извођењу дочарају гледаоцима ратну атмосферу.

Структура изложбе

Серија документарних мини-филмова направљених на основу филмске хронике, фотографија и докумената који се приказују на великим екранима на целом простору изложбе омогућава гледаоцима да стекну општу слику о Првом светском рату.

Неколико десетина „тач-скринова“ омогућава темељније упознавање с реалијама рата. Својеврсна „река времена“ приказана на неколико великих екрана такође садржи слике ратних дејстава илустроване фотографијама. Користећи могућности „реке времена“ гледалац може да стекне детаљну представу о томе како се рат одвијао.

Изузетно ретки архивски документи и фотографије, од којих се већина први пут појављује пред гледаоцима, омогућиће да се проникне у најскривеније тајне политичке борбе овог времена, да се завири у живот руске царске породице скривен од туђих погледа, да се својим очима виде све страхоте рата и јунаштво његових учесника.

Важну улогу у изложби игра звук. Маршеви, песме и куплети из времена Првог светског рата који су дошли до нас у свом првобитном облику, стварају упечатљиву атмосферу веродостојности догађаја.

Први светски рат је имао огроман утицај на сликарство. На изложби је представљен само мали део слика које су инспирисане животом у рату, али оне представљају видљиво оваплоћење промена које су се догодиле у уметности у току ратних година.

Одмах на улазу у изложбу гледалац урања у атмосферу рата. Дочекује га и заглашујући звук експлозије огромне гранате која прекида миран ток живота. Доспевши у изложбене сале он пре свега види документарне мини-филмове и тек после извесног времена његову пажњу привлаче остали експонати.

Изложба је замишљена у облику класичног позоришног чина или филма и има пролог, главну радњу и епилог.

ПРВА САЛА

ПРОЛОГ

Предратна Европа

Два документарна мини-филма („Династије уочи рата“ и „Предратна Европа“), која отварају експозицију, приказују миран ток ситог и срећног европског живота у XX веку који је наступио и за који се чинило да човечанству обећава светлу и безбедну будућност. Почетак века обележен је невероватним скоком техничког напретка, друштвеним променама, настанком и развојем нових токова у култури. Руска култура је почела да осваја свет: руске сезоне у Паризу, музика Стравинског. Крај XIX и почетак XX века је „Сребрни век“ руске културе. У политичком животу Русије главни догађај је била прослава 300. годишњице Дома Романова 1913. године, која је после бурних догађаја револуције 1905. године створила варљив утисак јединства цара и народа. Владајуће европске куће су пред рат изгледале као једна велика и сложна породица. Сви или скоро сви владајући монарси у Европи били су рођаци. Ники (руски цар Николај II), Вили (немачки цар Вилхелм II) и Џорџи (енглески краљ Џорџ V) били су рођаци. Енглеска краљица Викторија се називала „баком“ Европе – њене унуке су биле жене Никија и Вилија. Међутим, иза повољне слике мирног живота криле су се оштре противречности, игре иза кулиса политичара и војних лица. Многи су предвидели рат, многи су га чак желели (тако је, на пример, В.И.Лењин у јануару 1913. године писао М.Горком: „Рат између Аустрије и Русије би био веома корисна ствар за револуцију (у целој источној Европи), само што је мало вероватно да ће нам Франц Јозеф и Николица причинити овакво задовољство“), али су само малобројни схватили чиме он може да се заврши.

Немачка, Аустроугарска и Италија (такозване Централне силе) потписале су 1882. године споразум о оснивању Тројног пакта. Немачка је у њему играла водећу улогу. Од момента стварања агресивног блока, земље које су у њега улазиле почеле су активну припрему за будући рат. Свака држава је имала своје планове и циљеве. Немачка је тежила ка томе да уништи Велику Британију, да је лиши њене моћи на мору, да прошири „животни простор“

за рачун француских, белгијских и португалских колонија и да ослаби Русију одузевши јој пољске губерније, Украјину и Прибалтику и потиснувши је с обала Балтичког мора. Немци су сматрали да имају „историјску мисију обнављања трошне Европе“ базирајући се на „надмоћи највише расе“ у односу на све остале. Власт, књижевност, школа, па чак и црква су спроводиле и пропагирале ову идеју с изузетно великом упорношћу и систематичношћу. Што се тиче Аустроугарске, њен циљ је био много умеренији: „аустријска хегемонија на Балкану“ је био главни слоган њене политике. Она је рачунала на то да ће освојити Србију и Црну Гору и да ће одузети Русији део пољских губернија, Подолију и Волињ. Италија је желела да продре на Балканско полуострво, да запоседне његову територију и да појача свој утицај. Турска, која је касније подржала став сила осовине претендовала је на територију руског Закавказја. У периоду 1904-1907. године формирана је Антанта, војни блок који се састојао од Велике Британије, Француске и Русије. Он је основан као противтежа Тројном пакту (Централним силама). Касније, за време Првог светског рата, објединио је преко 20 држава (међу њима су биле: САД, Јапан и Италија, која је средином рата прешла на страну антинемачке коалиције). Велика Британија је тежила ка томе да очува своју морску и колонијалну моћ, да разбије Немачку као конкурента на светском тржишту и да пресече њене претензије на прекрајање колонија. Осим тога, Велика Британија је рачунала на то да ће Турска освојити Месопотамију и Палестину које су биле богате нафтом. Француска је желела да поврати Елзас и Лотарингију, које јој је Немачка одузела 1871. године и да освоји Сарски басен угља. Русија је такође имала одређене стратешке интересе на Балкану, желела је да припоји Галицију и доњи ток Њемена, а такође је желела да има слободан излаз за црноморску флоту кроз турске мореузе Босфор и Дарданеле у Средоземно море. Ситуација се искomпликовала због оштре економске конкуренције европских земаља на светском тржишту. Свака од њих је желела да одстрани супарнике не само економско-политичким методама, већ и силом оружја.

Рођаци царевића Николаја Александровича и принцезе Алисе Хесенске, који су дошли на свадбу Ернеста-Лудвига и Викторије-Мелите у Кобург. [1894.]. (ГА РФ)

У првом реду (седе слева надесно): принцеза Беатриса Кобуршка и принцеза Теодора Саксен-Мајниншка.

У другом реду (седе): Вилхелм II – брат од стрица Аликс, енглесна краљица Викторија и њена кћерка Викторија (тетка Аликс).

У трећем реду (стоје): младић – Алфред Саксен-Кобург-Готски, он заклања наследнина енглеског престола, принца Едуарда Великог; царевић Николај Александрович; његова вереница Аликс принцеза Хесенска; њене сестре Викторија Батенбершка и Ирена Пруска; велика кнегиња Марија Павловна (жена великог кнеза Владимира Александровича); велика кнегиња Марија Александровна; кћерка Александра II, војвоткиња Саксен-Кобург-Готска.

У четвртном реду: фигура принца Едуарда Великог коју заклања Алфредова фигура; принцеза Беатриса Батенбершка; кнез Александар Хохенло; даље се види део главе војвоткиње Шарлоте Саксен-Мајниншке; војвода Артур Конаутски; види се шешир и покривало војвоткиње Луизе-Маргарет Конаутске.

У петом реду: са полуцилиндром принц Лудвиг Батенбершки; са светлим шеширом принц Хенрих Батенбершки; у светлом шињелу краљ Фердинанд I Румунски; горе се види део лица краљице Марије Румунске; испод је глава принцезе Луизе Саксен-Кобург; велики кнез Сергеј Александрович; велика кнегиња Јелисавета Фјодоровна; доле је велики кнез Владимир Александрович; изнад њега је војвода Алфред Саксен-Кобург-Готски.

У горњем реду: скоро потпуно заклоњена фигура великог кнеза Павла Александровича, с наочарима принц Филип Саксен-Кобург; гроф Артур фон Мензендорф-Пују.

Фотограф: E.Uhlenhuth. Coburg am Albertplatz. Coburg

ГЛАВНО ДЕЈСТВО

Убиство у Сарајеву

Као повод за почетак Првог светског рата послужило је то што је српски националиста Гаврило Принцип у јуну 1914. године у Сарајеву убио надвојводу Франца Фердинанда, наследника аустроугарског престола, који је већини становника Русије познат по Хашековом роману о авантурама храброг војника Швејка. Заједно с њим убијена је и његова невенчана жена Софија. То су биле прве, а што је важно истаћи, невине жртве будућег рата. Њихов породични живот је био срећан (узгред речено, касније су настрадали и њихови синови: по Хитлеровом налогу заточени су у логору Дахау). Франц Фердинанд није волео Русе, а Србе још мање, али се одлучно залагао против превентивног рата са Србијом, јер би такав рат неминовно водио у сукобу с Русијом, а њега је престолонаследник Аустроугарске монархије желео да избегне по сваку цену, сматрајући га смртоносним, како за Русију, тако и за Аустроугарску. Овде су у центру документарног филма – изузетно ретки кадрови филмске хронике и фотографије из аустријских архива, на којима су снимљени надвојвода и његова породица, као и филмска хроника убиства Франца Фердинанда и суђења Гаврилу Принципу из филмотеке Србије.

Вили и Ники

Једну од главних сижејних линија изложбе представљају људске судбине. Судбина није задесила само невине жртве, већ и једне од главних виновника избијања рата. О томе говори још један документарни мини-филм. Сви европски монарси-рођаци с породицама окупили су се 1910. године на сахрани енглеског краља Едварда VII. Нико од њих није ни слутио да је то био њихов последњи сусрет. Три године касније, 1914. године, они су постали противници или савезници у Великом рату. Многи од њих су изгубили све, укључујући и живот. „Пријатељи и рођаци“ Ники и Вили (тако су се руски немачки цар међусобно називали у незваничној атмосфери и у приватној преписци) нису желели рат, али

су га започели. Волели су армију, али их је армија, коју су представљали генерали, приморала да се одрекну престола. Обојица су били жртве рата. Међутим, цена ових жртава је била различита. Николај II и његова породица нису изгубили само земљу, већ су рат платили својим животом. Судбина Вилхелма и његове породице била је срећнија. Одрекавши се престола у новембру 1918. године он је био принуђен да побегне из своје земље. Вилхелм је живео 23 године дуже од свог руског рођака. Умро је 18 дана пре напада фашистичке Немачке на Совјетски савез – 4. јуна 1941. године. Место на којем су сахрањени Николај II и његова породица пронађено је тек осам деценија после њиховог убиства, а Вилхелм је сахрањен на свом имању у Холандији са свим војним почастима.

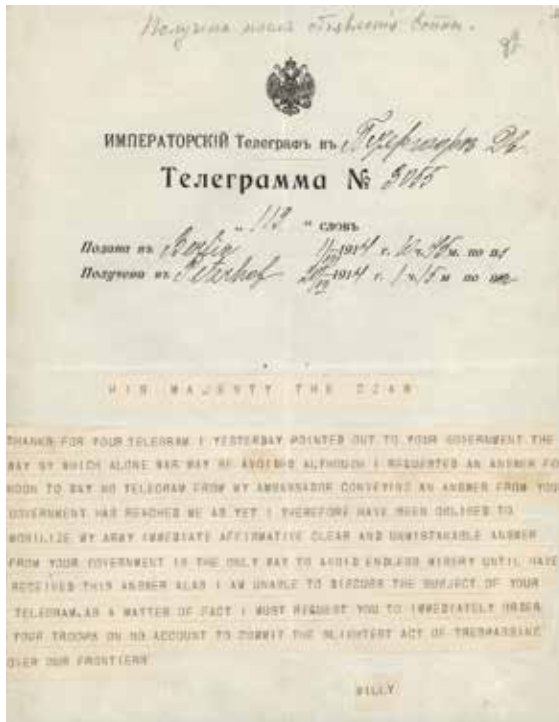
Портрет немачког цара Вилхелма II. 11. август 1897. године.
(ГА РФ)

ДРУГА САЛА

Почетак рата

Немачка је објавила рат Русији 1. августа (19. јула по старом календару) 1914. године. Уручујући ноту о објави рата немачки амбасадор Пурталес је плакао у кабинету министра иностраних послова Русије С.Д.Сазонова. У документарном мини-филму гледаоци ће видети филмску хронику и фотографије

Телеграм кајзера Вилхелма II цару Николају II. 19. јул /1. август 1914. године. (ГА РФ)

Хвала на телеграму. Јуче сам показао твојој влади једини начин на који се може избећи рат. Без обзира на то што сам тражио одговор до данас у подне, још увек од мог амбасадора нисам добио телеграм са одговором твоје владе. Због тога сам био принуђен да мобилишем своју армију. Хитан, потврдан, јасан и недвосмислен одговор твоје владе је једини начин да се избегну безбројне невоље. Све док не добијем твој одговор ја, авај, не могу у суштини да дискутујем о твојем телеграму. У сваком случају морам да те замолим да хитно издаш наредбу твојим трупама да се безусловно уздржавају и од најмање повреде наших граница. Вили На меморандуму је Николајевом руком написано: Добијен после објаве рата.

на којима је приказано како се одвијало објављивање почетка рата у Немачкој, Аустроугарској, Француској и Енглеској. У њему су коришћене фотографије цара Николаја II и царице Александре Фјодоровне на балкону Зимског дворца од 20. јула (2. августа) кад је цар читао свој манифест о томе да Русија објављује рат Немачкој. Трг испред Зимског дворца је био препун гомиле људи који су клекли на колена и у једном даху певали „Боже, цара чувај“. Објављивање рата Немачкој изазвало је експлозију радосно-патриотских и антинемачких расположења у руском друштву. „Рат до победничког краја!“ Сам цар није нимало сумњао у брзу и laku победу. Сви европски лидери су се играли ватром рата. Међутим, нико није схватао размере предстојећег рата! Нико није могао да помисли да ће рат трајати четири дуге године и да ће коштати живота 10 милиона људи. Генерал Н.Н.Головин је писао да у руском Генералштабу „о могућности дуготрајног рата уопште нису размишљали“.

Прве победе Први порази

Одмах после уласка Русије у рат руска војска је започела офанзиву према источној Пруској. Прва битка између руске и немачке армије почела је 20. (7.) августа 1914. године код града Гумбинена, у којем је руска војска однела победу, а Немци су се повукли. У бици код Гумбинена немачке јединице се за време напада водиле испред себе заробљене Русе. Очевидац А.А.Успенски (командир јединице 108. пешадијског Уфимског пука) је писао: „У боју код Гумбинена храбри Немци су се осрамотили нељудским зверским злочином: за време једног од напада поставили су испред себе у прве редове својих нападача сачицу несрећних руских заробљеника, голоруких... док сви нису били убијени.“ Пораз код Гумбинена је створио реалну претњу за то да буде потучена 8. немачка армија и Немци су 20. августа увече прешли Вислу. Међутим, повлачењу се успротивио немачки Главни штаб. Упркос плану Шлифена, који је предвиђао да се у случају неповољног развоја на источном фронту повлачење врши у дубину Немачке, али да се ни у ком случају

Демонстрације испред Зимског дворца на дан објављивања рата Немачкој. 1. август 1914.
(ГА РФ)

не повлачи војска са западног фронта како би се гарантовано потукла Француска и избегао рат на два фронта, одлучено је да се источна Пруска не предаје и да се у помоћ 8. армији пребаци војска са западног фронта. Винстон Черчил је писао о победи руске војске код Гумбинена: „Врло је мало оних који су чули за Гумбинен и скоро нико није оценио изванредну улогу коју је одиграла ова победа.“ Међутим, пребацивање војске са западног фронта се претворило у крах операције против Француске и самим тим у стратешки пораз Немачке. Немачка је била принуђена да води дуготрајан рат на два фронта. „Да није било жртава с руске стране 1914., - сећао се енглески премијер Лојд Џорџ, - немачка војска не само да би освојила Париз, већ би се њихови гарнизони и

данас налазили у Белгији и у Француској.“ Међутим, догађаји се касније нису развијали у корист Русије. Захваљујући неталентованом руководству руска војска је претрпела страшне поразе. Командант 1. армије генерал Рененкампф је напустио војску побегавши с бојног поља, командант 2. армије генерал Самсонов се убио. Гардијске пешадијске јединице руске армије су скоро потпуно изгинуле у Мазурским мочварама. Другачије су се одвијали догађаји на аустријском фронту. Руска војска је у прво време била принуђена да се повлачи, али је ускоро прешла у офанзиву и освојила део аустријске територије с Лавовом (Галицијска операција). Од 29. августа (11. септембра) почело је опште повлачење аустријске армије. Руска војска је одржала брз

Цар Николај II и Врховни командант Руске армије велики кнез Николај Николајевич.
(ГА РФ)

темпо надирања и у најкраћем року је освојила огромну, стратешки важну територију – Источну Галицију и део Буковине. Међутим, у току активних ратних операција 1914. године на бојним пољима на територији Аустроугарске и источне Пруске руска кадровска армија је поднела тешке губитке, које је морала да попуњава за рачун резервног, недовољно обученог контингента. „Од овог времена, - сећао се генерал А.А.Брусилов, - изгубљен је регуларни карактер војске и наша армија је све више личила на лоше обучену милицијску војску.“ Пред крај 1914. године рат је све више почео да прелази у дуготрајни, позициони.

Добročинство и милосрђе

Први светски рат је заједно с губицима, страдањима и милионима смрти у руском друштву изазвао патриотски полет и невиђени бум добротворне и хуманитарне делатности на добробит отаџбине. При постојећим заједницама милосрдних сестара отворени су кратки курсеви после којих је женама додељивана квалификација сестре милосрђа из ратног времена. Међу познатим медицинским сестрама Великог рата биле су Љубов Дмитријевна Мендељејева, Александра Љвовна Толстој, Лидија Андрејевна Русланова, Јелизавета

Царска породица са персоналом и рањеним официрима који се опорављају у војној болници која носи име царице Александре Фјодоровне. [1915] (ГА РФ)

Морицовна Хајнрих, потоња жена А.И.Куприна и многе друге. Царица Александра Фјодоровна и њене кћерке, принцезе Олга и Татјана су завршиле кратак курс и постале су професионалне милосрдне сестре. Под руководством прве жене-војног лекара која је у Русији добила звање доктора медицинских наука, кнегиње Вере Гедројц, оне су радиле у Дворској војној болници (Царскоселска војна болница бр. 3). У салама Зимског дворца је од октобра 1914. године била смештена војна болница „Царевић Алексеј Николајевич“, која је могла да прими хиљаду рањеника и болесника. Царица Александра Фјодоровна је писала: „... Сматрам да

све ми жене, велике и мале, треба да учинимо све за наше дирљиво храбре рањенике.“ Она је заједно с кћеркама превијала рањенике с тешким повредама, асистирала је приликом операција. Руско друштво Црвеног крста је било под патронатом царице-удовице Марије Фјодоровне. Уз њено непосредно учествовање основане су војне болнице у Петербургу, Москви, Минску и Тбилисију, 2 војно-санитарна воза, 5 мањих војних болница, одред за превијање и исхрану, санаторијум на Криму за официре који се налазе на опоравку, уточиште за осакаћене војнике при Максимилијановској болници. Почетком 1915. год. Марија Фјодоровна се са својом најмлађом

кћерком, великом кнегињом Олгом Александровном, преселила у Кијев где је приступила оснивању мреже градских војних болница. Велика кнегиња Олга Александровна је као милосрдна сестра радила у једној од кијевских војних болница. За свој самопрегоран труд удостојена је две Георгијевске медаље.

У официрској војној болници принцеза Марије Николајевне и Анастасије Николајевне (млађих кћерки Николаја II) болничар Сергеј Јесењин је 22. јула 1916. године на концерту посвећеном имендану царице Марије Фјодоровне прочитао своју песму „Принцезама“ написану специјално поводом овог дана.

*„У јарко црвеном руменилу залазак шуми и пенуша се,
Брезице беле стоје у својим венцима.
Поздравља мој стих младе принцезе,
И кротост младу у њиховим нежним срцима.*

*Где сенке бледе и тужне муке,
Оне онима који су ишли да страдају за нас,
Пружају царске руке,
Благосиљајући их за час будућег живота.
На постељи белој, у јарком блеску светлости,
Рида онај чији живот желе да врате...
И дрхте зидови војне болнице
Од жалости која им притиска груди.
Све ближе их вуче руком неодољивом
Тамо где бол оставља печат на челу.
О, помоли се, света Магдалино,
За њихову судбину.“*

За веру и отаџбину

У документарном мини-филму приказан је општи преглед доприноса Руске Православне Цркве борби против непријатеља. На дан објављивања рата у Николајевској сали духовник царске породице, протојереј Александар Петровић Васиљев је прочитао манифест, а затим је служен свечани молебан за даровање победе руској војсци над непријатељем. За време рата молебани су се служили све време – приликом испраћаја војника на фронт, на позицијама, пре напада. У току рата многи свештеници су ишли у рат као добровољци. У периоду 1914-1917. године у армији и флоти било је преко 5 хиљада свештеника од чега је око половине одликовано.

Управљање војним клиром налазило се у рукама протопрезвитера армије и флоте, а на овој дужности је у годинама рата стално био Григорије Иванович Шавелевски. Он је учествовао још у руско-јапанском рату, награђен је орденима Св. Ане 2. и 3. степена с мачевима и напрсним златним крстом на георгијевској ленти. Специјална дужност армијских проповедника уведена је 1916. године, по један у свакој армији. На фронту је свештенике чекао тежак посао. Пре свега, требало је да организују места за богослужење. Понекад су у ту сврху прилагођавани неки објекти, чак и разорене и напуштене цркве, понекад су подизани специјални шатори, а често су морали да служе и под отвореним небом, што је забележено на кадровима филмске хронике.

Било је опасно служити близу линије фронта. У својим сећањима Шавелевски описује следећи случај. „Литургија се ближила крају. Одједном је граната погодила цркву, пробила је кров и плафон олтара и пала је код престола. Јеромонах је мирно прекинуо читање тајних молитава. „Буди проклета, проклетнице!“ – гласно је изговорио и притом је закрстио бомбу, наставивши после тога исто тако мирно да чита прекинуте молитве. Граната није експлодирала, а присутни су видећи како је свештеник спокојан, остали на месту и наставили да се моле. По завршетку литургије граната је изнета из храма.“

Свештеници су с војницима делили све тегобе живота у походу: исто тако су се зими смрзавали и патили од летње врелине, дуго су пешачили, чинили

су подвиге, гинули су. За Васкрс су се трудили да организују литију с иконама, цар је честитао војсци празник. У дневнику је 11. априла 1916. године записао у дневнику: „Диван дан. После литургије сам ишао на рапорт. У 2 сата сам кренуо према Биховским касарнама где сам поред цркве пука у брезовој шумици разменио честитке с козацима и нижим чиновима свих јединица које се налазе у Могилкову – укупно 860 људи.“ У војсци се налазило велико мноштво икона. Једна од најдивнијих икона Првог светског рата је Августовска икона Мајке Божије. Ова икона је посвећена чудесном јављању Богородице руским војницима на почетку рата. У ноћи између 31. августа и 1. септембра 1914. године у близини града Мариампоља у Сувалској губернији војницима коморе 2. реда кирасирске бригаде Богородица се јавила у необичном сјају с Богомладенцем Исусом Христом, Који је седео на Њеној левој руци. Њена десна рука је била испружена, као да благосиља руску војску или као да показује на Запад и наговештава скору победу Русије. У септембру 1914. године одиграла се битка код Августова у којој су Руси победили немачко-аустријску војску, што је очигледно послужило као разлог да се икона назове „Августовском“. По благослову патријарха Алексија II прослава Августовске иконе Мајке Божије (1. септембар) уписана је у званични календар 2008. године.

Митрополит Виљнуски (будући патријарх Московски и све Русије Тихон) за време посете болници Северног фронта. 1916.
(ГА РФ)

ТРЕЋА САЛА

Главни штаб. Врховни главнокомандујући – велики кнез Николај Николајевич и цар Николај II

Догађаји на фронту ратних дејстава 1915. године били су крајње неповољни по Русију. Руска војска је почела да се повлачи. Ратна дејства су прешла на територију Руског царства. Само захваљујући невероватном напору свих снага и умешном деловању начелника Главног штаба генерала В.М.Алексејева ситуација је у извесној мери стабилизована. У овим условима цар Николај II је 5. септембра (23. августа) 1915. године преузео врховну команду над руском армијом сменивши с ове дужности великог кнеза Николаја Николајевича, што је представљало судбоносну грешку и први корак на краху монархије, одрицању од престола и револуцији. Од сад су сви порази на бојном пољу били директно повезани с његовим именом. Осим тога, пошто је постао врховни главнокомандујући морао је да напусти Петроград и да већи део времена проводи у Главном штабу.

Догађаји из фебруара 1917. године показали су сву погубност његове одлуке. Када су вести о немирима у престоници стигле у Главни штаб који се налазио у Могилёву, цар није могао да се врати у главни град и на крају је био приморан да се одрекне престола. Сви они који су схватили смртоносну опасност оваког корака одговарали су Николаја – мајка, председник Државне думе М.В.Родзјанко и министри. Из разговора М.В.Родзјанка с Николајем II: „Ви сте врховни судија, а ако буде неуспеха, ко ће вам судити? Како можете да доводите себе у овакву ситуацију и да у такво време напустите престоницу? Јер, у случају неуспеха опасност може претити и вама? Царе? И целој династији.“ Николај је одговорио: „Знам, нека погинем, али ћу спасити Русију.“ Царица-удовица Марија Фјодоровна је у дневнику 25(12.) августа 1915. године записала: „Ники је дошао са своје четири девојчице. Сам је почео да прича како ће преузети команду од Николаше (велики кнез Николај Николајевич), такав ужас ме је обузео, да само што нисам доживела удар и рекла сам му све: да би то била велика грешка,

преклињала сам га да не чини то, посебно сад, кад је за нас све лоше, и додала да ће, ако то учини, сви видети да је то наредба Распућина. Мислим да је то оставило утисак на њега, јер је веома поцрвенео. Уопште не схвата какву опасност и несрећу то може да донесе нама и целој земљи.“

Одлука коју је донео Николај II у знатној мери је била диктирана притиском царице Александре Фјодоровне. Она већ од септембра 1914. године започиње кампању против Николаја Николајевича отворено говорећи о томе да га Распућин не подноси. Александра Фјодоровна никад није заборављала да се осврне на деловање „Николаше“ у којем је видела жељу да својом личношћу замени цара и да сам избије на прво место. „Николаша те, - писала је мужу у јуну 1915. године, - држи у близини како би те натерао да се потчиниш његовим идејама и рђавим саветима. Зар још увек не верујеш, мој дечаче... Наш друг (Распућин) скроз види Николашу, а Николаша зна моју вољу и боји се мог утицаја на тебе, који усмерава Гр. (односно Распућин).“ Она је сумњала у то да Николај Николајевич смишља преврат у дворцу желећи да одстрани Николаја II и да сам заузме његово место. Царица Александра Фјодоровна је писала мужу: „Како је важно да сви осете чврсту вољу и руку – до сада је твоја владавина била владавина блажности, а сад треба да буде владавина власти и чврстине – ти си заповедник и господар Русије и свемогући Господ те је на то место поставио, а они треба да се клањају твојој мудрости и чврстини. Доста је било доброте. Мислили су да могу да те врте око прста.“ Међутим, иако је Николај II био, што се каже „прави војник“ његови војни видици не само да му нису дозволили да доноси стратешке одлуке, већ чак ни да утиче на њих. По сведочанству савременика, за време саветовања у Главном штабу он је углавном ћутао не мешајући се у разматрање питања у која се није разумео. Смотре, смотре, смотре... – то је оно чиме се стално бавио у Главном штабу.

Наредба цара Николаја II о преузимању обавеза Врховног команданта активне армије. 23. август 1915. године. (ГА РФ)

Цар Николај II разговара са носиоцима георгијевског ордена Кубанске козачке војске. 1916. (ГА РФ)

Брусиловски продор 1916. године

Од фебруара до децембра 1916. године у Француској се код Вердена одвијала највећа битка Првог светског рата која је добила назив „Верденска кланица“. У току битке обе стране су изгубиле око милион људи, од чега је убијено 430 хиљада. Без обзира на огромне напоре немачка војска ипак није могла да освоји победу. Томе је у великој мери допринела офанзива руске војске у току лета 1916. на југозападном фронту у Галицији.

Војска под командом генерала А.А.Брусилова извршила је продор на аустријском фронту и нанела је пораз аустроугарској армији напредујући од 80 до 120 км у дубину територије противника, заузевши скоро цео Волињ и Буковину, као и део Галиције. Аустроугарска и Немачка су изгубиле преко 1,5 милиона људи, који су били убијени, рањени и нетрагом нестали (убијених и умрлих од рана – 300.000, заробљених – преко 500.000),

Руси су запленили 581 топ, 1.795 митраљеза, 448 бацача бомби и минобацача. Огромни губици које је претрпела аустроугарска армија пољуљали су њену борбену способност. Руска војска на југозападном фронту изгубила је око 500.000 војника и официра, који су били убијени, рањени и нетрагом нестали, од чега је 62.000 убијено и умрло од рана, рањеника и болесника је било 380.000, нетрагом је нестало 40.000

За одбијање руске офанзиве Немачка је са западног, италијанског и солунског фронта пребацила 31 пешадијску и 3 коњичке дивизије (преко 400 хиљада бајонета и сабљи), што је олакшало положај савезника у бици на реци Соми и спасило од погрома италијанску армију која је трпела поразе.

Под утицајем руске победе Румунија је донела одлуку о уласку у рат на страни Антанте. Победа у Галицији променила је однос снага у рату у корист Антанте. Војно умеће Брусилова, борбене особине руског војника који је показао да је у

Заседање Штаба Врховног команданта. Могилев. 1. април 1916.
(ГА РФ)

стању да без обзира на крајње оскудевање у техничким средствима, буде вешт и неустрашив војник, омогућили су да се на неколико деоница изврши продор у немачко-аустријском фронту и да се непријатељ одбаци на неколико десетина километара. И то се десило у време кад су се на Западу војске и једне и друге стране обилно снабдеване многобројном војном техником у току својих офанзивних операција кретале буквално по неколико стотина метара.

Нажалост, кампања из 1916. године није у потпуности оправдала стратешке претпоставке, које су биле уткане у јединствени план савезничке команде. Истовремена офанзива није остварена. Савезници су прекршили своје обавезе које су преузели у Шантиљеу и нису благовремено подржали офанзиву на руском фронту. Тек крајем јуна почели су операцију на реци Соме. Како је писао Ерих фон Фалкенхајн „у Галицији је најопаснији моменат руске офанзиве већ прошао кад се зачуо први пуцањ

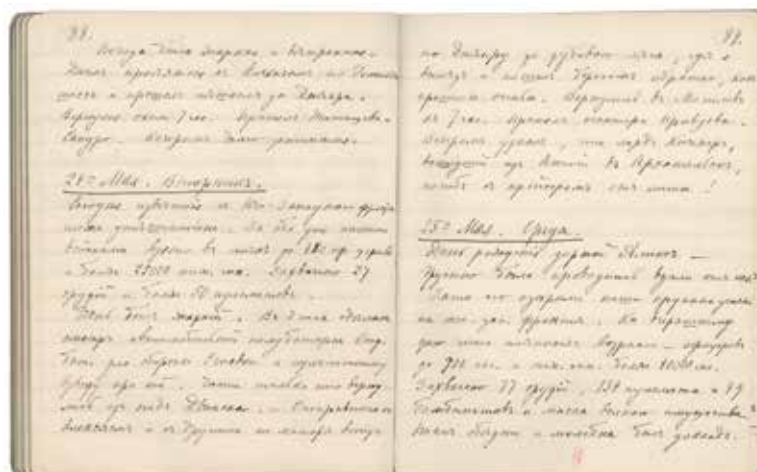
на Соме“. Кампања је завршена у корист савезника. Одузели су стратешку иницијативу аустријско-немачкој команди. Одлучујућу улогу у томе су одиграла два догађаја – Брусиловљева офанзива и операција на реци Соме. Енглески амбасадор у Русији Џ.Бјукенен је писао 28. октобра 1916. године: „Губици, које је Русија претрпела у овом рату су толико колосални да је цела земља у жалости; за време недавних неуспешних напада на Ковел и друга места без икакве користи је жртвовано толико људи да многи, очигледно, постају све више убеђени: нема смисла да Русија настави рат, између осталог, Русија за разлику од Велике Британије ништа не може да добије од одуговлачења рата.“ Кампања из 1916. године је Русију коштала укупно 2 милиона људи (од тога 10% заробљеника).

Генерали Брусилов и Ханжин посматрају позиције противника. Април-мај 1916.
(ГА РФ)

Дневник цара Николаја II за 1916. годину.
Белешка од 24. маја: Данас су вести са
Југозападнoг фронта такође утешне. За оба
дана наша војска је заробила 480 официра
и више од 25.000 нижих чинова. Заплењено
27 топова и преко 50 митраљеза. (ГА РФ)

Белешка од 25. маја: Рођендан драге Аликс
– тужно је било данас далено од ње. Зато
су овај дан озарили наши велики успеси
на Југозападном фронту. Са јучерашњим
даном број заробљеника је порастао на
900 официра. И нижих чинова је преко
40.000 људи. Заплењено је 77 топова,
134 митраљеза и 49 минобацача и гомила
сванакве имовине.

Помоћ савезницима. Руски експедициони корпус у Француској

Од самог почетка рата Русија је испуњавала своје обавезе према савезницима предузимајући офанзиву на фронту, чак и онда кад ни у војном, ни у техничком погледу није била спремна за то. Пред крај 1915. године у војсци је почело да расте разочарење у савезнике. Деловање руске армије пуно самопожртваног полета 1914. године приморало је Немце да у летњој кампањи 1915. године преместе тежиште својих дејстава на Русију. То је нагло променило распоред немачких снага између француског и руског фронта. Кнез С.Е.Трубецкој је писао: „Платили смо... рекама руске крви! С руске патриотске тачке гледишта то је било немогуће, скоро злочин. Са савезничке – то је било узвишено. Он наводи реченицу која је била популарна у Русији за време Првог светског рата: „Енглеска и Француска су решиле да ратују до последњег руског војника.“ Истовремено, не може се рећи да Европа није на дужан начин поштовала самопожртваност Русије. Француски маршал Фош је писао: „То што

Француска није била збрисана с карте Европе пре свега дугује храбрости руских војника.“

Русија је стекла још веће симпатије захваљујући руском експедиционом корпусу, чија је 1. бригада стигла у Марсеј 20. априла 1916. године и која је одатле била упућена на западни фронт код Вердена. После тога су формиране још 3 бригаде, од којих су се две нашле у Француској, а 4. је упућена на грчки фронт у Солун. После озбиљних губитака у току априлске офанзиве 1917. године на западном фронту руске јединице су одведене на одмор у логор Ла Куртин у близини Лиможа. У септембру 1917. године тамо је избио устанак који су власти сурово угушиле. Ратне заслуге јединица руског експедиционог корпуса истакла је француска команда. У периоду од маја 1917. до априла 1918. године јединице 3. и 1. бригаде су за храброст показану у борбама добиле право да на својим заставама носе „Ратни крст с палмом“. У документарном мини-филму гледалац ће видети ретке кадрове хронике који се чувају у француским архивима и који приказују различите стране боравка руских војника на територији Француске.

Генерали Брусилов и Ханжин посматрају позиције противника. Април-мај 1916.
(ГА РФ)

Безумље рата

Рат у својој суштини носи ужас и безумље. У документарном мини-филму приказан је само мали део патњи и разарања које је Први светски рат донео свету у огромним, незамисливим размерама. Кадрови хронике који никога не могу да оставе равнодушним, с документарном прецизношћу су забележили експлозије, гигантске кратере од граната, лешеве, гробове, гасне нападе, уплакану децу, осакаћене људе и срушене куће.

Тотални рат

За разлику од претходног документарног мини-филма у којем су приказани резултати примене језивог оружја, које су људи користили како би се убијали, овде је приказано само оружје. На екрану су авиони у лету, бомбе које падају, огромни топови и тенкови који су се појавили 1916. године, гасни уређаји, бродови и подморнице – до тад невиђено оруђе убиства које је створио људски геније, а које пуца, уништава и разара. Технички напредак није био усмерен на стварање, већ на уништавање.

Козаци 26. Донског козачког пука с гас-маскама. Лифландска губернија. 15. јул 1916.
(ГА РФ)

Бојни отрови

Управо за време Првог светског рата први пут су употребљени бојни отрови. Највећу хемијску индустрију почетком XX века поседовала је Немачка. Управо ова држава је створила прво хемијско оружје на свету – гас који је садржао хлор и који је примењен 1915. године у бици код Ипра. После тога је почео да се користи фосген, као и низ других бојних отрова. Према томе за заштиту од хемијског оружја направљена су специјална средства од којих је најпознатија гас-маска. У Првом светском рату је услед деловања хемијског оружја настрадало око милион људи.

Тенкови и подморнице

Први тенкови с гусеницама направљени су у Великој Британији. Као наоружање у њима су коришћени митраљеви, осим тога борбене машине су снабдеване оклопом за заштиту од метака. Што се тиче подморница, њих су покретали хибридни мотори који су представљали спој електричних и дизел-генератора. Једна од највећих битака у којој су се користиле подморнице ушла је у историју као

битка на Атлантику. У току супротстављања најјачих европских држава немачка војска је покушала да блокира испоруку намирница и различите робе за свакодневну употребу Великој Британији торпедирајући енглеске бродове.

Авијација и артиљерија

Почетак XX века је време интензивног развоја изградње авиона. Летелице су се у прво време користиле за извиђање, али су се ускоро појавили први бомбрдери, јуришни авиони и ловци. После извесног времена у војним авионима су почели да се користе стационарни митраљеви. Осим тога, развијала се и морнаричка авијација. Практично у то време човечанство је савладало и ноћне летове. Пример за то је покушај немачких авиона да се у току ноћи изврши напад на Париз, али замисао није успела пошто до циља није дошло више од њих 40-ак – у граду је већ радила снажна противваздушна одбрана. Што се тиче артиљерије, треба истаћи да је капацитет хаубица и топова знатно повећан управо почетком XX века. У фабрикама Крупа прављени су топови невиђених димензија и домета, а 1914. године немачка војска је већ користила минобацаче.

Бојно поље после повлачења 14. и 15. пешадијске дивизије. Карпати. Април 1915.
(ГА РФ)

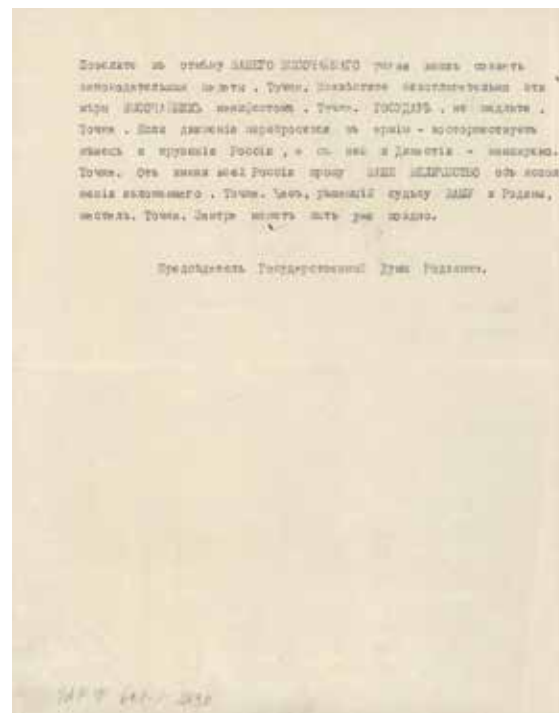
Одрицање

Ратни неуспеси изазивали су све веће негодовање у друшву – „не види се крај рата“. У децембру 1916. године вођа партије кадета П.Н.Миљуков је одржао говор у којем је за све неуспехе оптужио цара и владу. Питање које је Миљуков често понављао: „Шта је то – глупост или издаја,“ – недвосмислено је алудирало на издају која је продрла у највише ешалоне власти. Земљу су узнемиравале гласине да је царица „немачка шпијунка“, да је заједно с „немачким шпијуном“ Распућином узела под своје цара и да он поступа онако како му они заповедају. У царској породици је настала такозвана „завера

великих кнежева“, а један од њених елемената је било убиство Распућина. Појавила се и изречена је мисао о томе да царица Александра Фјодоровна треба да буде послата у манастир или смештена у лудницу. Велики кнез Николај Михајлович је писао цару Николају II: „Често си изражавао вољу да водиш рат до победе. Али зар мислиш да је победа могућа у оваквој ситуацији? Знаш ли унутрашњу ситуацију у царству? Да ли ти говоре истину? Да ли ти кажу где је корен зла?... Очекују те нови немири. Рећи ћу и више: очекује те атентат. Све ти то говорим ради спасења твог живота, твог трона и твоје домовине.“ Један од руководица тајне политичке полиције генерал Спиридонович у успоменама наводи речи

Телеграм председника Државне Думе М.В. Родзјанка цару Николају II о проширењу устанка у Петрограду и о непходности укидања указа о распуштању Думе. 27. фебруар 1917. године. (ГА РФ)

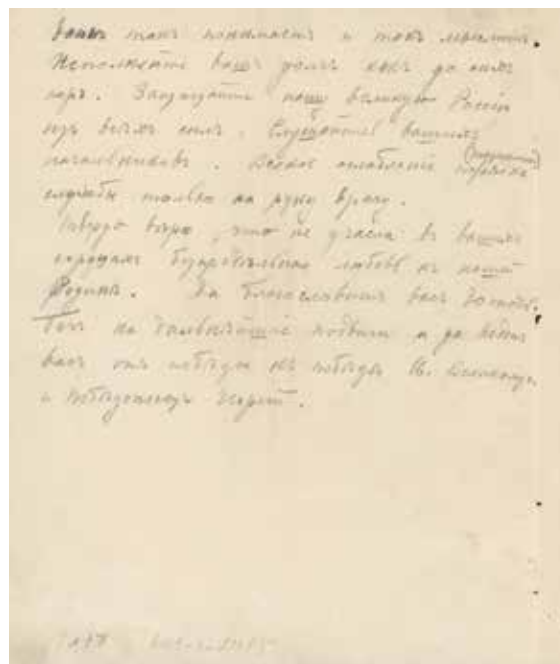
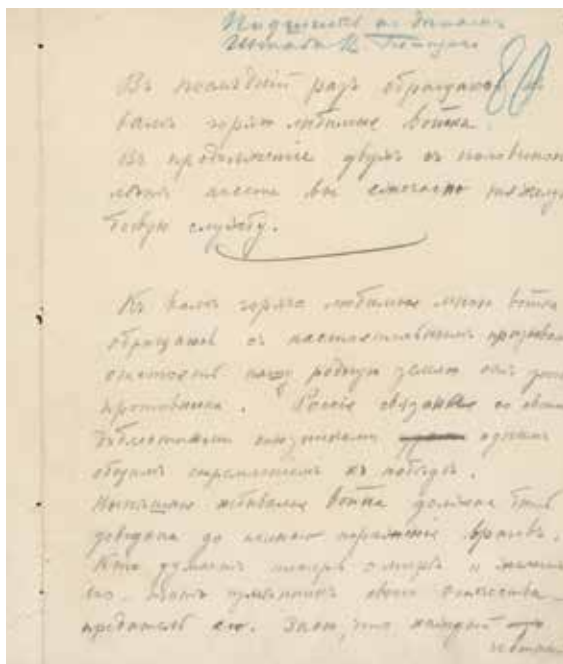
Не можемо да се ослонимо на војску гарнизона. Резервни батаљони гардијских пукова су приступили побуни... Дозволите да се поништи Указ Вашег Височанства и да се поново сазову законодавствени органи ... Ако покрет захвати војску... крах Русије, а са њом и династије је неминован.

једног од предводника племства, камерхера и монархисте: „Идемо ка расплету, сви грде цара. Људи који носе дворске мундире позивају на револуцију. Владе нема... Царицу мрзе као присталицу Немачке... Сви су једном заувек одлучили и поверовали да је она „Немица“ и да се бори за Немачку. Не знам ко је покренуо ову клевету. Али људи верују у њу. Антипатија се с царице преноси на цара. Људи су престали да га воле. Више га НЕ ВОЛЕ... Сви желе другог монарха. И ако се то деси видећете да цара нико неће подржати, за њега се нико неће заузети.“

Крајем фебруара 1917. године у Петрограду су почели штрајкови који су брзо прерасли у nerede.

Догађаји су се дешавали огромном брзином, цар није стигао да реагује на њих. Само што је пристао на захтев Државне думе о оснивању владе, која неће одговарати њему, већ Думи, из Петрограда је стигао захтев за његово одрицање од престола. Начелник штаба М.В.Алексејев је послао телеграм председника Државне думе М.В.Родзјанка свим командантима фронтова. Одговор је био практично једногласан – ради спасења домовине, ради наставка рата цар треба да се одрекне престола. Николај је покушао да се врати из Главног штаба у Могилјову, где се налазио, у престоницу, али војска која се побунила није пустила његов воз. Он је 2. марта потписао

Опроштајно обраћање Врховног команданта цара Николаја II војсци. 1. март 1917. године. (ГА РФ)

Последњи пут вам се обраћам, вољена моја војско. Током две и по године сви ви часно и тешко подносите војну службу. (Даље — аутор подвлачи). Вама, војско коју волим из свег срца, обраћам се са усрдним позивом да одбраните нашу вољену земљу од злог противника. Русија је повезана са својим одважним савезницима једном заједничком тежњом на победи. Овај невиђени рат мора да доведе до потпуног пораза непријатеља. Ко сад мисли о миру и жели га — тај је издао своју домовину — он је издајник. Знам да сваки частан војник тако схвата и тако мисли. Испуњавајте свој дуг као до сада. Штитите нашу велику Русију свом снагом. Слушајте своје надређене. Свако слабење дисциплине и поретка у служби само ће ићи на руку непријатељу. Чврсто верујем да се у вашим срцима није угасила безгранична љубав према нашој Домовини. Нена вас Господ Бог благосиља за даље подвиге и нена вас од победе до победе води Свети Великомученик и Победоносац Ђорђе.

манифест о абдицирању у своје име и у име свог сина. Престо је требало да пређе у руке царевог брата великог кнеза Михаила Александровича, али он није прихватио престо, препустивши Оснивачкој скупштини да реши питање владавине у Русији. „Свуда унаоколо су издаја, и кукавичлук и превара,“ – записао је Николај у дневнику. У опроштајној наредби Николаја II стајале су речи: „Овај изузетни рат треба да буде доведен до коначне победе. Онај ко у овом тренутку мисли на мир – издајник је домовине.“

Несрећна наредба бр. 1 Петроградског савета издата је 1. марта 1917. године. Наредба је озаконила војне комитете који су настали самовољно у војсци и укинула је принцип управе из једног центра. Привремена влада која је настала после фебруарске револуције не схватајући димензије распада армије објавила је пароле „рата до победничког краја“, верности „савезничком дугу“ и сл. Крах летње офанзиве 1917. године довршио је распад армије. То добро одражава шифровани телеграм председника Привремене владе и истовремено војног министра А.Ф.Керенског из активне војске 26. јуна 1917.: „Огромним напорима моралног утицаја успели смо да покренемо војску у офанзиву и да у првим данима створимо расположење полета и одушевљења... Уместо да развијају први успех, јединице које су учествовале у биткама почеле су да пишу резолуције са захтевом да одмах буду упућене у позадину на одмор... Масовно дезертерство може постати страшна појава.“ После ње уследио је шифровани телеграм генерала Брусилова од 26. јуна: „Пропаганду лењинаца и бољшевика треба прогласити злочиначком и за њено проповедање кажњавати као за државну издају. Ако то не буде спроведено, неће бити оздрављења ни у позадини, ни у армији.“ Привремена влада је одлуком од 12. марта 1917. године свуда укинула смртну казну, али је већ у јулу она била враћена и дозвољена је њена примена од стране војно-револуционарних судова за низ ратних злочина, као за убиство, силовање, разбојништво и пљачку. Привремена влада је 28. септембра 1917. године обуставила примену смртне казне „до специјалног налога“. Француски амбасадор М.Палеолог: „У војсци више није било никакве дисциплине. Официре свуда вређају, ругају им се,

а ако се супротстављају, убијају их. Број дезертера који су се раштркали по Русији износи 1.200.000 људи.“ О стању у армији упечатљиво сведочи прича о самоубиству заставника П.Т.Тољура-Багенка, који је у октобру 1917. године написао: „У војсци у којој неки хушкају војнике на офицере, а офицере на војнике, не могу више да служим,“ а затим се убио скинувши еполете с војничке блузе.

Телеграм команданта Црноморске флоте Колчака министру-председнику и врховном главнокомандујућем у Штаб. 6. јун 1917. године. (ГА РФ)

Данас је скупштина делегата донела одлуку да се свим официрима одузме оружје, што су извршили комитети бродова и пукова. Исто је затражено и од мене. Овим поступком се наноси дубока увреда мени и целом саставу официра, уноси се неслога и подела у оружане снаге. Сматрам да моја даља делатност на Црном мору, исто као и делатност начелника мог штаба више не може бити од користи отаџбини... Колчак

Демонстрација на Невском проспекту, Петроград, Април 1917.
(ГА РФ)

ЕПИЛОГ

Крај рата Изгубљена победа

У Петрограду је 25. октобра 1917. године избио устанак услед којег је власт у земљи прешла у руке бољшевика и левих есера. Формирана је нова влада – Савет народних комесара на челу с В.И.Лењином. Бољшевици су инсистирали на томе да рат одмах престане и 3. децембра 1917. године у Брест-Литовску је потписано сепаратно примирје и започети су преговори о једностраном изласку Русије из рата. Совјетска делегација је дала предлог да се он закључи без територијалних анексија и контрибуција. Немачка је полагала права на огромну територију бившег Руског царства. Због тога су преговори прекинути. Приликом разматрања услова за сепаратни мир дошло је до дубоке кризе како у Совјетској влади, тако и у руководству бољшевичке партије. Леви есери су прихватање немачких услова сматрали издајом и инсистирали су на настављању ратних дејстава ради одбране револуције. Они су одбили да учествују у преговорима и нису укључили своје представнике у састав формиране совјетске делегације. Свестан губитка борбене способности војске и потребе за очувањем совјетске власти, В.И.Лењин се залагао за беспоговорно прихватање немачких захтева. „Леви“ комунисти (Н.И.Бухарин су позивали да се не ступа у преговоре и да се настави борба против немачког милитаризма ради убрзавања светске револуције. Л.Д.Троцки је истакао слоган „Ни мира, ни рата!“, који је означавао прекид борби, али одбијање потписивања споразума. У јануару 1918. године донета је одлука да се преговори одложе. Л.Д.Троцки, руководилац совјетске делегације га је прекршио и демонстративно је напустио Брест изјавивши да неће да потпише мировни споразум под пљачкашким условима. Тако је настао повод за раскид примирја. Немачка је кренула у офанзиву и освојила је огромну територију у Прибалтици, Белорусији и Украјини. Зато је Совнарком био приморан да 19. фебруара 1918. године пристане на немачке услове и да настави преговоре. Истовремено, 21. фебруара је издат декрет „Социјалистичка отаџбина је у опасности!“. Он је обавезивао све Совјете да организују отпор непријатељу. Црвена

армија је 23. фебруара 1918. године зауставила Немце код Пскова. Немачка је совјетској влади поставила ултиматум с новим територијалним захтевима, затражила је демобилизацију армије и исплату великих контрибуција. Совјетска влада је била приморана да прихвати пљачкашке и понижавајуће услове. У Брест-Литовску је 3. марта 1918. године потписан сепаратни мировни споразум између Совјетске Русије, с једне стране, и Немачке, Аустроугарске, Турске и Бугарске – с друге. Мир је означио признавање пораза Русије и њен излазак из Првог светског рата. Према овом миру Русији су одузети Пољска, Прибалтика, део Белорусије, као и Карс, Ардаган и Батум на Кавказу (у корист Турске). Совјетска влада се обавезала да ће извести своју војску из Украјине, платити репрације у износу од 3 милијарде рубаља и обуставити револуционарну пропаганду у земљама централне Европе. Средином марта VI Ванредни конгрес Совјета је већином гласова ратификовао Брест-Литовски мир. Леви есери су били против и у знак протеста су изашли из Совнаркома. Новембарска револуција 1918. године у Немачкој срушила је кајзеровску империју. То је омогућило Совјетској Русији да раскине Брест-Литовски споразум и да временом врати већи део изгубљених територија.

Први светски рат је у међувремену настављен и завршен је капитулацијом Немачке и њених савезника. Версајски мировни споразум је потписан 28. јуна 1918. године. Немачка је изгубила укупно 1/8 територије и 1/12 становништва. Општа војна обавеза у Немачкој је укинута, а војска, која се у целини састојала од добровољаца, није смела бити већа од 100 хиљада људи, укључујући 4 хиљаде официра. Генералштаб Немачке је распуштен, подводна флота је забрањена, а надводна је сведена на минимум који је потребан за заштиту приобалних вода. Предвиђено је да Немачка 30 година плаћа репарације земљама-победницама. Совјетска Русија није била позвана ни да учествује у преговорима о условима мира, ни на потписивање Версајског споразума. Није било суђено да се остваре завршне речи француског премијера Клемансоа: „Господе, сви потписи су стављени. Карта ослобођеног света је коначно утврђена.“ Немачка је 1939. године започела Други светски рат и следеће, 1940. године немачка војска је већ марширала улицама Париза.

Рат је представљао појаву планетарних размера.

Потписивање мировног споразума с Украјином.
(Приватна колекција)

Долазак руске делегације.

У средини је А.А.Јофе, поред њега су секретар Л.Карахан и А.А.Биценко, с десне стране је Л.Б.Камењев. Брест-Литовск.
Јануар 1918. (Приватна колекција)

У њега је увучено 38 држава са становништвом од 1,5 милијарде људи – 87% становништва целе планете. У активној војсци владе су мобилизовале 73 милиона људи, од којих је убијено око 10 милиона и 20 милиона је рањено. Још 5 милиона је погинуло од глади и болести. Први светски рат 1914-1918. године трајао је 4 године, 3 месеца и 10 дана. То је био најкрвавији и најокрутнији од свих ратова за које је свет знао до 1914. године. Никада раније сукобљене стране нису сучељавале тако огромну војску ради међусобног уништавања. Војска је укупно бројила 70 милиона људи. Сва достигнућа техничког напретка била су усмерена на убијање људи. Убијали су се свуда: на земљи, и у ваздуху, на води и под водом. Бојни отрови, разорни меци, митраљежи, гранате за тешко оруђе, бацачи пламена – све је било усмерено на уништавање људских живота. Окрутне методе вођења борби, злочини војске према цивилном становништву, огромна разарања материјалних и културних вредности, представљали су трагедију за многе народе. Предратни режими су нестали са лица земље, уништени су претходна политичка култура, морал и размишљања; посејани су злоба, страх и неверовање у будућност. Насиље се претворило у

легитимни инструмент за решавање не само спорних међународних, већ и унутрашњих друштвених и политичких проблема. Русија и Немачка, две највеће европске државе, доживеле су снажне револуционарне потресе који су имали огроман утицај на целокупни послератни светски поредак и светску историју XX века. Победа земаља Антанте није довела до њихове среће и мирног живота. Као што је показала историја, сви су изгубили. Последице Првог светског рата довеле су до апокалипсе Другог светског рата.

А по кеју легендарном
Ближио се не календарски –
Прави Двадесети век

Ана Ахматова

Сергеј Мироњенко,
директор Државног архива Руске Федерације,
научни руководилац изложбе

Списак експоната

1. Авиапарада у Немачкој уз учешће чланова царске породице. 1913-1914. Димензије: 33 x 50 (у отвореном стању) ГА РФ. Ф.601, оп.1, д.505 (12 листова, 48 фотографија)
2. Албум Николаја II са фотографијама Штаба у Барановичима. Корица од бордо скаја са утиснутим позлаћеним натписом „Боравај Његовог Царског Величанства у Штабу Врховног команданта 21-23. септембра 1914. године“ Димензије: 31,5 x 42 x 3,5; ГА РФ. Ф.601. Оп.1. д.677 (24 листа, 80 фотографија)
3. Албум фотографија о животу царске породице. 1913-1916. Кожа, картон, фотографије, перо, мастило. Димензије: 29,5 x 40,5 x 4,5; ГА РФ. Ф.601. Оп.1. Д.1536 (31 лист, 513 фотографија)
4. Албум фотографија о учешћу царске породице у раду медицинских установа и добротворним акцијама. 1915-1916. год. Картон, тканина, , фотографије, рукопис, мастило. Димензије: 29,4 x 40,4; ГА РФ. Ф.651. Оп.1. Д.263 (26 листова, 318 фотографија)
5. Телеграм цара Николаја II кајзеру Вилхелму II. 16/29. јула 1914. године. Енглески језик. Папир, рукопис, оловка. На телеграфском обрасцу. Димензије: 18,6 x 21,6 ГА РФ. Ф.601. Оп.1. Д.550. Л.64
6. Телеграм кајзера Вилхелма II цару Николају II. 17/30. јула 1914. године. Енглески, француски језик. Папир, писаћа машина, рукопис, мастило. Димензије: 28,2 x 22 ГА РФ. Ф.601. Оп.1. Д.550. Л.72
7. Телеграм цара Николаја II цару Вилхелму II. 19. јула /1. августа 1914. године Аутограф. Енглески, француски језик. Папир, рукопис, оловка. Димензије: 22,3 x 18,5 ГА РФ. Ф.601. Оп.1. Д.550. Л.80
8. Телеграм кајзера Вилхелма II цару Николају II. 19. јула /1. августа 1914. године. Енглески језик. Папир, мастило, оловка, рукопис, писаћа машина. Телеграфска трака наклепена на образац телеграма. Димензије: 28 x 22,2 ГА РФ. Ф.601. Оп.1. Д.550. Л.82
9. Објашњење великог кнеза Николаја Николајевича цару Николају II о узроцима неуспеха офанзиве у Источној Пруској, о дејствима генерала Жилинског, Рененкампа, Ольховског и др. 30. август – 7. септембар 1914. године. Папир, мастило, плава оловка, конач; писаћа машина, рукопис. Л.4: у левом горњем углу – аутограф цара Николаја II. Димензије: 27,7 x 21,8 ГА РФ. Ф.601. оп.1. Д.556. Л.4-6
10. Шематска карта кретања руске војске од 20. септембра до 20. октобра 1914. године. Октобар 1914. Године. Папир, мастило, оловка, боја; типографија, рукопис. Лист се састоји од 2 слеplена дела: горњи – 11,2x41,9 см; доњи – 48,5x41,9 см. Димензије: 55 x 41,9 ГА РФ. Ф.601. Оп.1. Д.570. Л.1
11. Шематска карта Галиције са ознакама цара Николаја II. [Август 1914. године] „Од Иновлодзје до Румунске границе до 57 пешадијских дивизија и 3 коњичке дивизије“ Папир, оловка, рукопис, типографско издање. У левом горњем углу аутограф Николаја II. Димензије: 41,4 x 38,8 ГА РФ. Ф.601. Оп.1. Д.579. Л.2
12. Колективно писмо министра цару Николају II са молбом да не ослободи великог кнеза Николаја Николајевича дужности Врховног команданта и да не преузима врховно командовање на себе. 21. августа 1915. године. Папир, рукопис, мастило, потписи – аутографи министара. Димензије: 27,2 x 20,3 ГА РФ. Ф.601. Оп.1. Д.620. Лл.1-2
13. Писмо цара Николаја II кајзеру Вилхелму II. 17/30. јула 1914. Енглески језик. Папир (са воденим жигом), рукопис, мастило, плава оловка. На л.46 по горњој ивици – цветотисак монограма Николаја II и круне. Димензије: 19,6 x 12,5 ГА РФ. Ф.601. Оп.1. Д.1112Лл.46-47
14. Писмо краља Џорџа V цару Николају II од 10. јануара 1917. године. Аутограф. Папир, рукопис, мастило. На оба листа у левом горњем углу позлаћени отисак: круна и монограм. Димензије: 24 x 16,5 (сваки) ГА РФ. Ф.601. Оп.1. Д. 1219. Лл.74-75
15. Телеграм председника Државне Думе М.В. Родзјанка цару Николају II о проширењу устанка у Петрограду и о неопходности укидања указа о распуштању Думе. 27. фебруара 1917. године. Папир, писаћа машина на обрасцу. У десном горњем углу отисак печата. Димензије: 28,6 x 22,6 ГА РФ. Ф.601. Оп.1. Д.2090. Л.1
16. Опроштајно обраћање Врховног команданта цара Николаја II војсци. 1. марта 1917. године. Аутограф. Папир, рукопис, оловка Димензије: 19,5 x 22,1 ГА РФ. Ф.601. Оп.1. Д.2415. Л.2
17. Коверат уз писмо царице Александре Фјодоровне царици-удовици Марији Фјодоровној која се налазила у Лондону. 16. јула 1914. године. Енглески језик. На преклопу конверта утиснут монограм царице Александре Фјодоровне. Димензије: 13,4 x 9,1. ГА РФ. Ф.642. Оп.1.Д.764. Л.64
18. Писмо царице Александре Фјодоровне царици-мајци Марији Фјодоровној, која се налазила у Лондону. 16. Јула 1914. Године. Енглески језик. Папир, рукопис, мастило. На л.65 у горњем левом углу утиснути монограми царице Александре Фјодоровне. Димензије: 13 x 17, ГА РФ. Ф.642. Оп.1.Д.764. Л.65-66 об.
19. Дневник престолонаследника Алексеја Николајевича за 1916. годину. Омот од жуте свиле са златним отиснутим мотивом и цифрама „1916“, катанак од жутог метала. На бочној страни отисак жуте боје: «1916». Постава од розе муара. На горњој корици по ободу утиснути рам; по горњој ивици – отисак «1916». Димензије: 13 x 18, ГА РФ. Ф.682. Оп.1. Д.189. (370 страна)
20. Сећања протопрезвитера руске армије о. Георгија Шавелског. 1920-е године. Папир, рукопис, мастило, црвена оловка; тканина. Свеска са црним корицама (од скаја), са имитацијом коже, бочна страна ткана. 20,7x17,5 см; ГА РФ. Ф.1486. Оп.1. Д.4.
21. Рапорт командира 685. пешадијске Казанске добровољачке дружине о самоубиству наредника П.Т. Толура-Бабенка. 11. октобар 1917. године. Папир, писаћа машина, ознаке руком. Димензије: 35,5 x 22 ГА РФ. Ф.1779. Оп.1. Д.301. Л.8

22. Копија циркуларног писма председника Савета Министара кнеза Г.Е. Лавова главнокомандујућем генералу М.В. Алексејеву који је командовао свим фронтovima, флотама. 4. марта 1917. године. Папир, писаћа машина. Димензије: 33,5 x 21,5 ГАРФ. Ф.1779. Оп.2. Д.120. Л.2

23. Телеграм команданта Црноморске флоте Колчака министру-председнику и врховном главнокомандујућем у Штаб. 6. Јуна 1917. Године. Папир, писаћа машина, на обрасцу телеграма. Димензије: 23,7 x 21,6 ГАРФ. Ф.1779. Оп.2. Д.120 Л.123

24. Шифровани телеграм војног министра А.Ф. Керенског из Привремене владе. 26. јун 1917. године. Папир, писаћа машина. На полећини 103. листа после текста доле прилепљен телеграм. Димензије: л.103 – 35,5 x 22; л.104а – 13,5 x 20 ГАРФ. Ф.1779. Оп.2. Д.135. Лл.103, 104а

25. Шифровани телеграм генерала Брусилова. 26. јун 1917. године. Папир (са воденим жигом), писаћа машина на телеграфском обрасцу, рукописне исправке. Димензије: 34,5 x 22 ГАРФ. Ф.1779. оп.2 д.135. Л.104.

26. Панорамна шема положаја на Македонском фронту IV Руске бригаде на Груишском Вису. 1914-1915. године. Папир, типографски примерак. Димензије: 23,4 x 56 ГАРФ Ф. Р-5881. Оп. 1. Д. 404. Л. 98

27. Сувенир после бајонетског напада. Немачка фотографија са трагом смртоносног ударца руског бајонета. Б/д. Поштанска фотографија на поштанској разгледници. На полећини натпис са објашњењима (оловка), трагови (крви). Димензије: 8,8 x 14,1 ГАРФ. Ф.А-421. Оп.1. Д.649. Л.103

28. Артиљерци на бивану. Галиција. 1915. Фотографија. На полећини је натпис (мастило) Димензије: 13 x 18,2 ГАРФ. Ф.А-421. Оп.1. Д.656. Л.6

29. Заседање Штаба Врховног команданта. Могилџов. 1. април 1916. Фотографија. Уз доњу ивицу фотографије прилепљен је лист папира са ознаком силуета глава људи, представљених на фотографији. На полећини фотографије – ознаке. Димензије: 16,5 x 23 ГАРФ. Ф.601. Оп.1. Д.486

30. Цар Николај II и царевећ Алексеј на служби. Могилџов. 1916. Фотографија. Фотоатеље К. Е. фон Ган. Димензије: 18 x 24 ГАРФ. Ф.601. Оп.1. Д.679. Л.18

31. Цар Николај II на смотри Терске стотине Собственог ЊЦВ Конвоја. 1915. Фотографија. Фотоатеље К. Е. фон Ган. Димензије: 18 x 24 ГАРФ. Ф.601. Оп.1. Д.679. Л.22

32. Престолонаследник Алексеј Николајевич са официрима штаба врховног команданта и војним аташеима савезних држава на „гигантским корацима“ (атракција слична вртешци). Барановичи. Мај-јун 1916. Фотографија. По доњој ивици фотографије у огледалском одразу одсећан натпис. Димензије: 17,9 x 23,7 ГАРФ. Ф. 601. Оп.1. Д.679. Л.99

33. Чланови министарског кабинета стигли после пријема код цара. Барановичи. 1915. Фотографија. Димензије: 11,5 x 29,5 ГАРФ. Ф.601. Оп.1. Д.679. Л.116

34. Смотра донских козачких јединица. 1915—1916. Фотографија. Фотоатеље К. Е. фон Ган. Димензије: 10 x 25 ГАРФ. А.601. Оп.1. Д.679. Л.243

35. Протопрезвитер војног свештенства о. Г. Шавелски и Главнокомандујући армијама Југозападног фронта А.А. Брусилов на перону чекају долазак царског воза. Град Самбор. 1916. Фотографија. Фотоатеље К.Е. фон Ган. Димензије: 11,5 x 26,5 ГАРФ. Ф.601. Оп.1. Д.679. Л.255

36. Начелник штаба Врховног команданта генерал М.В. Алексејев, министар Двора В.А. Фридерикс, министар наоружања Француске Албер Тома, цар Николај II, проналазач Иванов, велики кнез генерал артиљерије Сергеј Михајлович на демонстрацији бацача пламена. Регион Штаба. Могилџов. 1916. Фотоатеље «К.Е. фон Ган». Фотографија. На полећини отисак печата фотоатељеа. Димензије: 15,1x22,3 ГАРФ. Ф.601. Оп.1. Д.680. Л.20

37. Цар Николај II и Врховни командант Руске армије велики кнез Николај Николајевич. Фотографија на паспарту. Димензије: 11 x 15,5 (фотографија), 15,5 x 20 (паспарту) ГАРФ. Ф.601. Оп.1. Д.682 Л.18

38. Сусрет царева Николаја II и Вилхелма II. [Свинемунде, 1907]. Фотографија. На полећини белешке и ознаке обичном и оловкама у боји. Димензије: 16 x 22 ГАРФ. Ф.601. Оп.1. Д.752. Л.10.

39. Протест код Зимског дворца на дан објаве рата. 1. август 1914. Фотографија. Фотограф К.К. Була. На полећини печат фотоатељеа. Димензије: 16,5 x 22 ГАРФ. Ф.601. Оп.1. Д.1506. Л.29

40. Цар Николај II и генерал Брусилов на смотри трупа Југозападног фронта. 1916. Фотографија. Фотоатеље К.Е. фон Ган. Димензије: 18 x 23,5 ГАРФ. Ф.601. Оп.1. Д.1507. Л.201

41. Цар Николај II и царевећ Алексеј. Долазак у Могилџов. 1916. Фотоатеље К.Е.фон Ган. Фотографија. Димензије: 18 x 23,5 ГАРФ. Ф.601. Оп.1. Д.1507. Л.202

42. Цар Николај II са официрима Штаба. Могилџов. 1916. Фотоатеље К.Е. фон Ган. Фотографија. Димензије: 18 x 23,5 ГАРФ. Ф.601. Оп.1. Д.1647. Л.27

43. Цар Николај II, генерали и официри Западног фронта. Десно од цара генерал М.В. Алексејев и министар Двора В.Б. Фридерикс. Децембар 1914. Фотоатеље К.Е. фон Ган. Фотографија. Димензије: 17,5 x 23 ГАРФ. Ф.601. Оп.1. Д.1647. Л.221

44. Цар Николај II разговара са носиоцима георгијевског ордена Кубанске козачке војске. 1916. Фотоатеље К.Е. фон Ган. Фотографија. На полећини натпис. Димензије: 17 x 23,5 ГАРФ. Ф.601. Оп.1. Д.1648. Л.113

45. Енглески краљ Џорџ V и руски цар Николај II. [Мај 1913.]. Фотографија на паспарту. Димензије: 22 x 15,5; паспарту – 25 x 16 ГА РФ. Ф.601. Оп.1. Д.2172. Л.4.

46. Рођаци царевића Николаја Александровича и принцезе Алисе Хесенске, који су дошли на свадбу Ернеста-Лудвига и Викторије-Мелите у Кобург. [1894. г.]. Фотографија на паспарту. По десној ивици паспарту – тисак. Димензије: 15,7 x 22,2; паспарту: 16,2 x 24,8. ГА РФ. Ф.640. Оп.1. Д.390. Л.1.

47. Портрет немачког цара Вилхелма II. 11. августа 1897. године. Доле на паспарту оловком аутограф кајзера Вилхелма II: „Peterhof. Wilhelm. 11/VIII-97“.

Фотографија на паспарту. Фотографија на папирном паспарту, налепљеном на картонски паспарту. По доњој ивици папирног паспарту су тисак и типографски текст. На картонском паспарту – утиснут рам (око фотографије). По доњој ивици – аутограф кајзера Вилхелма II. Димензије: 19,9 x 12,6; паспарту: 32,8 x 23,8. ГА РФ. Ф.640. Оп.1. Д.432. Л.1.

48. Портрет енглеске краљице Викторије. 1895. На фотографији аутограф краљице „Victoria R[egina] I[mperatrix]“. Cimaiz. 14 Avril 1895“. Доле на паспарту: „W. And D. Downey. 57&61, Eburystreet. London. S.W. Photographers to the Queen“. Димензије: 28,2 x 17,8; паспарту: 32,8 x 19,8. ГА РФ. Ф.642. Оп.1. Д.3358. Л.1

49. Кнежеви царске крви Игор, Јован, Олег Константиновичи. Септембар 1914. Доле аутограф в.к. Константина Константиновича: „Наша три хусара.[Кошани]. Активна армија. 7. септембар 1914.“ Фотографија на паспарту. Димензије: паспарту – 25,2 x 31,5, фотографија – 24,3 x 30,5 ГА РФ. Ф.660. Оп.3. Д.94. Л.1

50. Цар Николај II и престолонаследник код преграда од бодљикаве жице. 1915. Фотографија. На полеђини натпис оловком: „Штаб. 1915.“ Димензије: 8,5 x 8,5. ГА РФ. Ф.826. Оп.1. Д.936а. Л.36

51. Митрополит Виленики (будући патријарх Московски и све Русије Тихон) за време посете војној болници Северног фронта. 1916. На полешини – отисак печата. Димензије: 11,7 x 17,2. ГА РФ. Ф.1463. Оп.3. Д.1516. Л.14

52. Дозаказ митрополита Виленског на фронт. 1916. Фотографија. Димензије: 13,8 x 8,8. ГА РФ. Ф.1463. Оп.3. Д.1516. Л.10

53. Мајске свечаности у Петрограду. 1. мај 1917. Балкон – ораторска трибина у хотелу „Асторија“. Димензије: 15,5 x 15,6. ГА РФ. Ф.1463. Оп.4. Д.91. Л.3

54. Мајске свечаности у Петрограду. 1. мај 1917. Фотографија. Димензије: 13 x 17,2. ГА РФ. Ф.1463. Оп.4. Д.91. Л.5

55. Протест на Невском проспекту. Петроград. Април 1917. Војници-револуционари са плакатом „Николаја Крвавог у Петропавловску тврђаву“. Димензије: 12,2 x 17,9 ГА РФ. Ф.1463. Оп.4. Д.91. Л. 22

56. Главнокомандујући армијама Југозападног фронта генерал А.А. Брусилов прегледа топовски оклопни аутомобил „Харфорд“. 1916. Фотограф непознат. Фотографија на поштанској разгледници. На полеђини натпис оловком. Размер: 8,5 x 13,4 ГА РФ. Ф.Р-5972. Оп.1. Д.117. Л.17

57. Генерал-ађутант А.А. Брусилов. Б/д. Фотографија. На полеђини натпис оловком. Димензије: 15,1 x 9,6 ГА РФ. Ф.Р-5972. Оп.1. Д.117. Л.65

58. Штаб Југозападног фронта. Каменец-Подолски. Подољска губернија. 1916-1917. Фотографија. На полеђини натпис оловком. Димензије: 11,5 x 16,7. ГА РФ. Ф.Р-5972. Оп.1. Д.121. Л.34

59. Генерали Брусилов и Ханжин осматрају положаје противника. Април-мај 1916. Фотографија на поштанској разгледници. На полеђини натписи оловком. Димензије: 8,9 x 13,9 ГА РФ. Ф.Р-5972. Оп.1. Д.121. Л.38

60. Аустријски ровови после повлачења противника. Југозападни фронт. Мај 1916. Фотографија. На полеђини отисак печата РЗИА, инвентарски број (оловка), натпис оловком. Димензије: 17,8 x 12,8 ГА РФ. Ф.Р-5972, Оп.1. Д.121. Л.84

61. А.А. Брусилов и А.М. Каледин испитују обавештајце 10. дивизије пред офанзиву. Мај 1916. Фотографија на поштанској разгледници. На полеђини натпис. Димензије: 9 x 13,7 ГА РФ. Ф.Р-6944. Оп.1. Д.131. Л.44

62. Тешки мерзер у дејству. Југозападни фронт. Јун 1917. Фотографија. На полеђини отисак печата РЗИА, инвентарски број (плава оловка), натпис оловком. Димензије: 9,8 x 15,6 ГА РФ. Ф.Р-9114. Оп.1. Д.15. Л.273

63. Б. Кустодиев „Зајам слободе“. 1917. Хромофотографија Т.Кибель. Петроград. Плакат (залепљен на картон). Типографски примерак, црно-бела штампа, штампа у боји. Димензије: 98,5 x 68,5. НБ ГА РФ. Инв. бр. 3780

64. „Борцима у ровове. Сакупљање 20-21. октобра 1916.“ Плакат (залепљен на картон). Типографски примерак, црно-бела штампа, штампа у боји. Типофотографија трговачке куће И.Н. Гринунов и К. Москва Димензије: 54 x 36,5 НБ ГА РФ. Инв. бр. 3853

65. „Ратним херојима на предње положаје. 31. јануара. 1. фебруара. 1916.“ Москва, 1916. Сликар Б.З. Плакат (залепљен на картон). Типографски примерак, црно-бела штампа, штампа у боји. Димензије: 46,5 x 32,5. НБ ГА РФ. Инв. бр. 859

66. П. Бучкин. „Рат до победе!“. Петроград, 1917. Плакат (залепљен на картон). Типографски примерак, црно-бела штампа, штампа у боји. Димензије: 80,5 x 67,5. НБ ГА РФ. Инв. бр. 1630

67. И. Владимиров. „Све је за победу! Претплатите се на војни 5 ½ % зајам“. Петроград, 1916. Плакат (залепљен на картон). Типографски примерак, црно-бела штампа, штампа у боји. Димензије: 99 x 69. НБ ГА РФ. Инв. бр. 497

68. И. Крајтор. „Борцима на предњим положајима и њиховој деци. Сакупљање 26. марта“. Москва, б/г. Изд. «Одељење складишта комитета Њ.Ц.В.Вел.Кнег. Елисавете Феодоровне и складишта М.Н. Кристи. Никољска. Словенски базар». Плакат (залепљен на картон). Типографски примерак, црно-бела штампа, штампа у боји. Димензије: 52 x 34 НБ ГА РФ Инв. бр. 3846

69. Непознати сликар. „Војни 5 ½ % зајам“. Петроград, [1916]. Уметничко-графичка установа «Унион». Плакат (залепљен на картон). Типографски примерак, штампа у боји. Димензије: 67 x 98 НБ ГА РФ. Инв. бр. 3785

70. Непознати сликар. „Прва руска народна влада“. Петроград. [1917]. Плакат (залепљен на картон). Типографски примерак, црно-бела штампа, штампа у боји. Димензије: 50 x 69,5 НБ ГА РФ Инв. бр. 3492

71. Р. Зарин „Купујте војни зајам 5 ½ % Патриотски и повољно!“ [1915]. Бесплатни прилог уз лист „Весник малог кредита“. Петроград. Плакат (залепљен на картон) Типографски примерак, црно-бела штампа, штампа у боји. Димензије: 97 x 65,5 НБ ГА РФ. Инв. бр. 944

72. Српски краљ Петар Први Карађорђевић. 1912. На фотографији својеручни натпис велике кнегиње: Рара... 1912. Димензије: 20 x 13,5 ГА РФ. Ф.659 Оп.1. Д.69 Л.1, Србија 2014.

73. Александар Први Карађорђевић. Б.д. Фотограф С.Л. Левицки Димензије: 14,4 x 10; 26,5 x 18 (паспарту) ГА РФ. Ф.662. Оп.2. Д.128 Л.1.

74. Кнез царске крви Јован Константинович заједно са супругом српском принцезом Јеленом. 1911. Фотограф М. Јовановић (Belgrad) Фотографија на паспарту (са џепом, у фасцикли) 18,7 x 11 (фотографија); 30 x 19,5 (паспарту),) ГА РФ. Ф.659. Оп.1. Д.60. Л.2

75. Кнегиња Јелена Петровна, принцеза Српска у руској ношњи. 1916. На фотографији натпис мастилом: Елена. 1916. 19,5 x 16,5 ГА РФ. Ф.659. Оп.1. Д.63.Л.2

76. Велики кнез Константин Константинович седи за радним столом. 1890-е године 19. века. Фотографија. Димензије 29,5x40,3 ГА РФ. Ф. 660. Оп.3. Д.15 Л.1

77. Кнез Јован Константинович и кнегиња Јелена Петровна. 1914. Фотограф М. Јовановић (Belgrad) На фасцикли утиснуто белом бојом у левом горњем углу „М. Јовановић. Belgrade“ (у кругу). На паспарту тисак и лого фотографа уз наведен датум. Димензије: 18,6x10,7(фотографија); 30x20 (паспарту); ГА РФ. Ф.660. Оп.3. Д.62. Л.1.

78. Телеграм в.к. Николаја Николајевича српском краљевићу Александру. 3. децембра 1914. Београд. Краљевићу Александру. Са искреном срдачношћу честитам Вашем височанству срећни догађај изнања жестоког непријатеља из многострадалне Србије. Тачна. Нек Вам помогне Бог у даљим Вашим дејствима до коначне

победе. Генерал-ађутант Николај. На телеграфском обрасцу. Рукопис. Аутограф Николаја Николајевича. ГА РФ. Ф.671. оп.1. Д.70. Л.1.

79. Писмо кнеза Јована Константиновича великом кнезу Константину Константиновичу и великој кнегињи Јелизавети Маврикијевној. 27. август 1914. Димензије: 21 x 13. ГА РФ. Ф. 660. Оп. 2. Д.154. Листови 136-137.

80. Кнез Јован Константинович у војном шињелу. 1915.

Фотограф П.С. Жуков Доле аутограф кн. Иоана: „Мама. Свуда и увек са тобом. 24. јуна 1915.“ На паспарту печат уз суви жиг фотографске радње: „П. Жуков. СПб. Морска 12 уг. Невског“. Димензије: 23,5 x 11,5; паспарту 32 x 17 ГА РФ. Ф.660. Оп.3. Д.59. Л.13

81. Кнез Иоан Константинович. 1914. Фотографија на паспарту. На паспарту аутограф кн. Иоана: „Татици на дан одласка у рат. 21. јули 1914. године“. Печат са отиском фотоатељеа: „Boissonnas et Eggle“. Димензије: 14,5 x 11, паспарту 26 x 20 ГА РФ. Ф.660. Оп.3. Д.59 Л.10

82. Дневник великог кнеза Константина Константиновича. 1914. ГА РФ. Ф. 660. Оп.1. Д.65

83. Дневник цара Николаја II за 1914. год. Хартитија, рукопис, мастило, ледерин. Свеска у црним ледериновим корицама. Фотографије: I, 15, 75, 87, 194-199. Димензије: 22,5 x 18; ГА РФ. Ф.601. Оп.1. Д.261 (201 страна)

84. Дневник цара Николаја II за 1916. годину. Хартитија, рукопис, мастило, ледерин. Свеска у црним ледериновим корицама. Димензије: 22,5 x 18; ГА РФ. Ф.601. Оп.1, Д.264 (202 стране)

85. Албум аматерских фотографија. Павловск, Царски штаб, Могилџов и друго. 1916. година. Димензије: 29,2 x 41,7 x 4,5; ГА РФ. Ф.673. Оп.1. Д.206. (50 листова, 438 фотографија)

86. Албум са фотографијама породице Романов. 1912-1914. година. Димензије: 29,5 x 40 x 4,5; ГА РФ. Ф.683. Оп.1. Д.121а (26 листова, 414 фотографија) (202 стране)

Организатори:

Министарство културе Руске Федерације
Министарство културе Републике Србије
Федерална архивска агенција
Државни архив Руске Федерације
Државни музејско-изложбени центар „РОСИЗО“
Историјски музеј Србије.

Такође учествују:

Руско историјско друштво
Руско војно-историјско друштво

Учесници:

Војно-историјски музеј артиљерије, инжењерије и везе
Државни архив Руске Федерације
Дом руске дијаспоре „Александар Солжењџин“
Историјско-документарни департман МИП Русије
Руска државна библиотека
Руски државни архив ратне морнарице
Руски државни архив филмских и фотографских докумената
Руски државни архив књижевности и уметности
Руски државни архив фонодокумената
Руски државни војно-историјски архив
Руски државни војни архив
Централни државни архив филмских и фотографских докумената Санкт Петербурга
Приватни колекционари
Архив Југославије (Београд, Србија)
Војни музеј Министарства одбране Републике Србије (Београд)
Државна архивска служба Украјине (Кијев)
Хуверовски институт рата, мира и револуције (САД)
Департман за архив и кореспонденцију Министарства правде Републике Белорусије (Минск)
Музеј-институт Геноцида над Јерменима (Јереван, Јерменија)
Музеј краља Петра Карађорђевића (Опленац, Србија)
Политички архив Министарства иностраних послова Савезне Републике Немачке (Берлин)
Свето-Тројицка богословска средња школа (Џорданвил, САД)
Федерални архив (Берлин, Немачка)
Југословенска кинотека (Београд, Србија)

Издавач

Историјски музеј Србије

За издавача

др Душица Бојић

Графички дизајн

Растко Шурдић

Техничка реализација

Владимир Чворовић

Бранислав Мркојевић

Саша Станојевић

Руководилац пројекта

Зелфира Трегулова

Научни руководилац

Сергеј Мироњенко

Режисер

Јелена Јакович

Научни координатор

Олга Барковец

Интерактивна израда

Студио „Медијум“

Координација

Државни музејско-изложбени центар „РОСИЗО“

Татјана Волосатова, Генерални директор

Ана Пахомова, Марина Кирсанова

Превод:

Марина Тодић

Татјана Стојановић

Ранка Рађеновић

Ана Радун

Марина Обижајева

Татјана Оглоблина

Милица Ратковић

Штампа

Типографикплус

Тираж

300

CIP